

Мартиненко Л. Б.

Уманський державний педагогічний університет імені
Павла Тичини, доцент кафедри суспільних дисциплін

Іконографічна символіка в працях П. О. Флоренського

Основні положення теорії ікони Павла Флоренського неможливо осмислити без аналізу ставлення філософа до історичної іконологічної традиції, до сучасних йому церковних канонів й богословських міркувань.

Як уже відзначалося, Петровські реформи завершили започаткований у XVII столітті процес приєднання Русі до західноєвропейської культури. Саме в цей час були істотно реформовані Церква і церковне мистецтво. Художньо-естетична свідомість православ'я фактично переорієнтувалася на новоевропейський лад. Ікона в її середньовічному візантійсько-давньоруському значенні була забута. Давні ікони було вилучено з храмів і замінено новими або оформлено в розкішні золоті чи срібні оправы, які приховували від очей віруючих саму основу давніх ікон - живопис. Було втрачено також і глибоку православну теорію ікони. Офіційна Росія XVIII – XIX ст. забула про дух ікон, який лише деякою мірою зберігався в середньовічному укладі життя і віри старообрядців.

Картина різко змінилася на початку XX століття. Ще в останні десятиріччя XIX ст. серед російської інтелігенції виник і набув поширення інтерес до середньовічного православ'я й раннього християнства, який переріс на початку XX століття у справжній духовний ренесанс. З'явилася ціла плеяда талановитих релігійних філософів (М.Бердяєв, С.Булгаков, В.Лоський, С.Трубецькой, П.Флоренський, С.Франк, Л.Шестов, та ін.), які, спираючись на прочитане по-новому Священне Писання, вчення Отців Церкви, філософію Вл.Соловйова, прагнули сформувати сучасний світогляд у руслі православної традиції.

Найближчими до традиційного православ'я були П.Флоренський, С.Булгаков і С.Трубецькой. Їхніми зусиллями у першій половині ХХ століття було створено філософію, яку умовно називали неоправослав'ям [4, 240] або сучасною православною філософією. Вона ввібрала в себе досвід традиційного православ'я і принесла в теорію духовний та культурний досвід людства останніх століть. Умовність неоправослав'я пояснюється тим, що, по-перше, ця філософія не є чимось єдиним і цілісним. У кожного з названих філософів вона своя, хоча і в руслі православ'я. По-друге, релігійні філософи початку ХХ століття вважали себе не новаторами, а виразниками або тлумачниками традиційного середньовічного православ'я або навіть раннього християнства. Об'єктивно ж вони були носіями нової, відродженої після двох століть “летаргічного сну”, живої православної свідомості, яка де в чому й донині офіційно не визнається православною Церквою. Але умовна назва є найточнішим найменуванням цього напрямку російської філософії першої половини ХХ ст. Тому в контексті нашого дослідження ми будемо широко вживати поняття неоправослав'я.

Розробляючи сучасну православну філософію, мислителі початку ХХ століття не могли обійти увагою ікону - одне з унікальних явищ середньовічного православ'я і православної свідомості в цілому. Цьому сприяв процес реставрації, тобто очищення середньовічних ікон від кіптяви та бруду. Після двох століть небуття руська середньовічна ікона постала перед світом в усій красі яскравих, чистих, сяючих фарб, у всій своїй духовній глибині.

З-поміж найзмістовніших учень про ікону особливою глибиною й цілісністю відзначається осмислення символіки ікони Павлом Флоренським. Теорії ікони присвячений його спеціальний твір “Іконостас” (1922), тезами якого широко користуються сучасні філософи, мистецтвознавці та православні богослови. Філософських проблем ікони він торкається також і на сторінках своїх праць “Моління ікони преподобного Сергія”, “Зворотна перспектива”, “Храмове дійство як синтез мистецтв”, “Аналіз просторовості

та часу в художньо-образотворчих творах”, “Підсумки” та інших.

Ікона, в розумінні П.Флоренського, – один з головних елементів церковного обряду, культу. Тому спочатку доцільно окреслити основні положення філософії культу, яку він ґрунтовно розробив. Культ є основою православної культури й осмислюється о. Павлом як місце зустрічі двох світів: небесного й земного, вічного й тимчасового, нетілесного, нетлінного й тілесного, божественного й людського. Духовним ядром культу є богослужіння, навколо якого, супроводжуючи його або з нього виокремлюючись, гуртуються інші форми діяльності, які складають в цілому культуру людини. Щодо художньої діяльності, то вона існує як поза богослужінням, так і безпосередньо всередині нього. Культове дійство, богослужіння, літургія організується за допомогою системи мистецтв, яку П.Флоренський визначає поняттям “церковне мистецтво”, осмислюючи його як “вищий синтез різномірних художніх діяльностей” [1, 199]. У цьому синтезі беруть участь: архітектура, живопис, декоративно-прикладне та музично-поетичне мистецтва, хореографія, зорова (кольорово-світлова) та чутлива (пахощі) атмосфера в храмі. Кожен вид “церковного мистецтва” створювався з урахуванням його функціонування у єдності з іншими видами і може правильно сприйматися й розумітися лише в процесі храмового дійства, тобто літургії.

Такі особливості ікон, як “перебільшення деяких пропорцій, підкресленість ліній, велика кількість золота та самоцвітів, басма та вінчики, підвіски, парчеві, оксамитові та шиті перлами і камінням пелени – все це у властивих іконі умовах живе не як пікантна екзотичність, а як необхідний і єдиний спосіб виразити духовний зміст ікони, тобто як єдність стилю та змісту, або інакше – як справжня художність” [2, 199]. Саме тому о.Павло категорично виступає проти експонування ікон в музеї. У відриві від храмової атмосфери, теплого, кольорового, мерехтливого освітлення безліччю свічок та лампад, вони уявляються мислителю лише “шаржами” на ікони; в той час як у храмі вони “лицем до мене” являють споглядаючому їх

“платонівський світ ідей”.

Богослужіння, за Флоренським, – це “цвітіння церковного життя”, “серце церковного життя”, бо в ньому все божественне – це людське, головним змістом якого є Людність [3, 247]. Призначення культу – *перетворити* природне, людське, випадкове у священне, гармонійне, об’єктивне, ідеальне. Культ повинен допомогти людині якнайадекватніше пережити і висловити почуття, які переповнюють її (афекти). Він виконує в культурі важливе естетично-онтологічне завдання. Культ, пише о Павло, “утверджує всю людську природу із усіма її афектами; він доводить кожний афект до його найбільшого можливого розмаху, відкриваючи йому безмежний простір виходу; він приводить його до благодіяльної кризи, очищаючи і зцілюючи тим рану душі” [4, 316]. Отже, культ має катарсичну функцію.

Культ, за Флоренським, – це особлива а, отже, головна діяльність людини в земному житті, оскільки вона орієнтована на об’єднання світів, які штучно розділилися, – небесного й земного, духовного й матеріального; це діяльність із “суміщення сенсу і реальності”. Ця діяльність залучає всіх людей і об’єднує їх у єдиний собор людства, кожний учасник якого має реальну можливість вийти “із суб’єктивної самозамкненості” і знайти опору “в абсолютній об’єктивній реальності”, тобто знайти своє конкретне місце у світі, відчутти себе рівним серед рівних, сином, а не пасинком божественного Отця [3, 248].

Отже, іконологічні пошуки Павла Флоренського були серцевиною його концепції «конкретної метафізики». Без іконографічного бачення російським мислителем багатьох проблем суто богословського чи релігійно – філософського змісту неможливо уявити його тенденцію до цілісності, що є рушієм і принципом побудови цієї системи. Осмислення іконографічної символіки виявляється в концепції Флоренського естетичним фокусом й водночас естетичним виповненням його філософії.

Література

1. Бобров Ю.Г. Основы иконографии древнерусской живописи. – СПб: Мифрил, 1995. – 256 с.
2. Булгаков С. Икона и иконопочитание. Догматический очерк. – Париж: УМСА – ПРЕСС. – 1931.- 420.
3. Бычков В. В. 2000 лет христианской культуры. В 2 – т. Т.2. Славянский мир. Древняя Русь. Россия. – М.: СПб, 1999. – 527.
4. Бычков В. В. Духовно – стетические основы русской иконы. – М.: Ладомир, 1995. – 366с.
5. Флоренский П. А. Иконостас // свящ. Павел Флоренский. – Избранные труды по искусству. - Изд. Изобразит. Искусство, Центр. изуч. охраны и реставрации наследия свящ. Павла Флоренського, 1996. – 73 – 198.

РЕЦЕЗВИТАРІЙ